

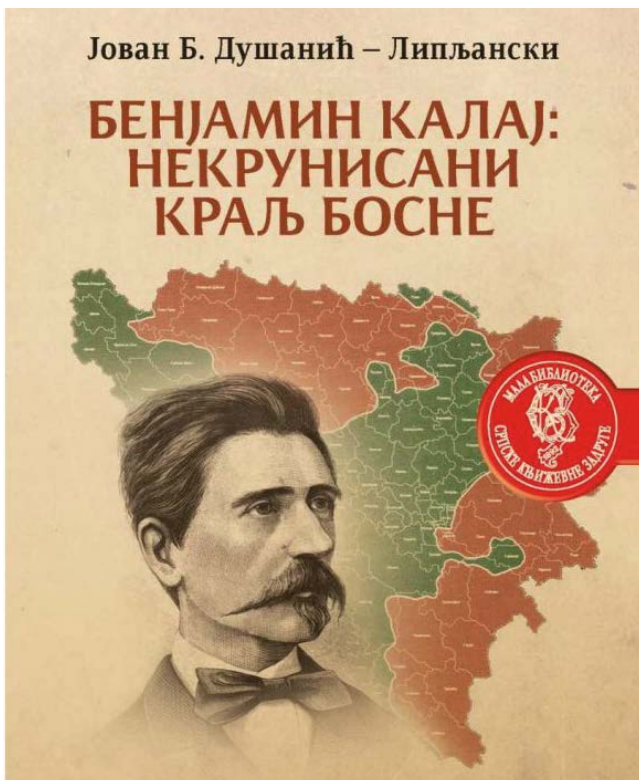

RESS IMRE

Kállay Béni boszniai emlékezetének ambivalens változatai

Ambivalent variations of Béni Kállay's memory in Bosnia

In Bosnia, the memory of Béni Kállay, namely, the results of his fundamental governmental efforts, which facilitated the spread of a culture of coexistence in a local society divided by religious and national conflicts through the introduction of technical civilisation, were almost completely overlooked. The evaluation of the politician's work has always depended on the system and the era, and therefore it has been largely burdened by contemporary political implications.

1. kép – Bosznia-Hercegovina mai közigazgatási felosztásának ábrázolásával egy róla szóló könyv címlapján

A mai Bosznia-Hercegovina

Az elmúlt évszázad végén Jugoszlávia felbomlását beteljesítő, majd a három évig tartó boszniai polgárháborút lezáró amerikai béketeremtést követően történeti, politikológiai

tanulmányok, publicisztikai cikkek garmadájában bukkan fel Kállay Béni személye, mint a nemzetközi protektorátus alatt önállósult Bosznia-Hercegovina állami berendezkedésének és stabilizálásának sikeres történelmi előfutára. Az ezredforduló körül a boszniai muszlim és a nemzetközi sajtó bevett rituáléja lett, hogy egy-egy új boszniai ENSZ főmegbízott kinevezésekor sorra jelentek meg Kállay Béni modernizációs törekvéseit és eredményeit követendő példának állító írások. Amikor 1999-től egy karintiai szlovén gyökerű osztrák diplomata, Wolfgang Petritsch vette át ezt a tisztséget, a neves boszniai horvát költő, Mile Stojić egy szarajevói heti kulturális hírmagazinban pusztán egyszavas figyelemfelkeltő címadással „Kállay” indokolta üzenetértékű, kolumnás írásában vágy vezérelte reményeit hazája mielőbbi betagolódásáról az európai államok közösségébe. „A huszonegyedik század hajnalán Ausztria most ismét szimbolikusan megnyitja nekünk Európa kapuját, ugyanúgy ahogy a huszadik küszöbén Ausztria-Magyarország tette. Akkor ugyanis Kállay Benjamin (1839–1903) volt Bosznia és Hercegovina kormányzója. Ez a magyar, mint közös osztrák-magyar pénzügyminiszter a déli szláv országok szakértője volt. A Monarchia oltalma alá akarta vonni először Szerbiát, de nem sikerült neki, egyrészt az akkoriban erős balkáni orosz befolyás, másrészt a déli szláv nemzetek felszabadulási mozgalma miatt. És mégis kormányzói megbízatása Boszniában arany betűkkel marad beírva országunk történelmében, mert Kállay volt az a személyiség, aki a nyugati típusú modern államigazgatást bevezette Boszniában és Hercegovinában, az osztrák és magyar tőke beáramlásával fejlesztette a kapitalizmust, és hozzákezdett teljes integrálásához az akkoriban legnagyobb és legerősebb európai monarchiába.”¹

Kállay Béni kormányzati teljesítményének apologetikus felidézése a boszniai történeti emlékezet egyik korszakváltó megnyilvánulásaként jellemezhető, amely a széthullott Jugoszláviát

¹ Mile Stojić: Kallay. BH Dani, Broj. 116. 20 August/Kolovoz 1999.

megelőző osztrák-magyar uralom boldog békeidőkkel társított négy évtizedét tekintette az új föderatív boszniai állam mintadó történeti előképének. Az Ausztria-Magyarország boszniai jelenlétét nemzeti elnyomásnak minősítő jugoszláv történetfelfogás negatív értékképletének feledtetésére 2004-ben szarajevói bosnyák és horvát szaktudósok, irodalmárok „Európa fénye Boszniában és Hercegovinában” című, látványos képanyaggal gazdagon illusztrált, négynyelvű (boszniai, német, angol, olasz) enciklopédikus krónikában dokumentálták az osztrák-magyar korszak civilizációs eredményeit. A kötet jellegadó tanulmányai többek között, az orientális-izlám városok európaivá válását, elzártágukat feloldó korszerű közlekedési infrastruktúra kiépülését, a művelődést fellendítő kulturális egyletek hálózatát, a természeti örökséget feltáró kutatásokat mutatták be, amelyekben rendszerint megemlégtették az európaizálódás kibontakozását elősegítő Kállay Béni politikusi szerepét.² Bevezető esszéjében a Zágrábban született író, művelődéstörténész Ivan Lovrenović azt az összefüggést világította meg, hogy a gazdasági, kulturális változásokat dinamizáló Osztrák-Magyar Monarchia 1918 őszi megszűnését követően az önérdek vezérelte mindenkor győztes és a térségben hegemon hatalmak sorra olyan megoldásokat választottak, amelyeknek Bosznia-Hercegovina mindenkor áldozata és túszja maradt, beleértve a huszadik század végi véres háborúk lezárását is. Szerinte a többszöri, 20. századi impérium- és rendszerváltások megpróbáltatásai alakították és tartották ébren a boszniai kollektív emlékezetben a felvilágosult, rendezett osztrák-magyar államhoz tartozás boldog korszakának mítoszát.³

A szarajevói elit értelmiség nosztalgikus viszonyulása az osztrák-magyar múlthoz egyúttal kifejezésre juttatta a nemzetközi diplomáciai és katonai közreműködéssel létrejött Bosznia-Hercegovina állami berendezkedésével szembeni kódolt fenntartásokat is. Az amerikai közvetítéssel 1995 novemberében kikényszerített daytoni békeszerződés, amelynek ünnepélyes párizsi aláírásán az amerikai és francia elnök mellett, az orosz miniszterelnök és az európai uniós angol, német, spanyol kormányfő jelenléte demonstrálta az átfogó nagyhatalmi konszenzust, elhárította Bosznia-Hercegovina területi integritását veszélyeztető, esetenként teljes felosztására törő szerb és horvát expanziós törekvéseket, s változatlan külső határok között szavatolta fennmaradását szövetségi állam formájában. Az egyezmény a háborúban kialakult etnikai törésvonalak mentén húzta meg a szövetségi államot alkotó két tagköztársaság, a Bosnyák-Horvát Föderáció és Boszniai Szerb Köztársaság adminisztratív határait és 51-49%-os arányban osztotta meg az ország területét. A kormányzati struktúrát is a békeszerződésben rögzített alkotmány írta elő, amelynek alapján mindkét állami entitásnak közvetlenül választott elnöke, külön parlamentje, miniszterelnök által vezetett külön kormánya lett. A Szerb Köztársaság belső tagolódása a jugoszláv szocialista öngazgatás

hagyományát vitte tovább, s több települést összefogó, járársnyi méretű községek (kommunák) hálózatára épült. A Bosnyák-Horvát Föderációban a svájci államberendezkedési modellt követve etnikai alapon hoztak létre öt bosnyák, két vegyes és három horvát kantont saját parlamenttel és kormánnyal. A szövetségi állam háromfős kollektív elnöksége viszont ismét jugoszláv örökség, amelynek tagjait a három államalkotó nemzeti közösség, a bosnyák, horvát és szerb közvetlenül választja a saját soraiból. Tisztségüket nyolc hónapos rotációs rendszerben töltik be, de döntést az elnökséget alkotó három tag hozhat teljes egyetértéssel. A kétkamrás szövetségi parlament egyaránt leképezi a tagköztársasági és etnikai tagolódást. A képviselőház közvetlenül választott tagjait kétharmad-egyharmad arányban Bosnyák-Horvát Föderáció és Szerb Köztársaság adja, s e két entitás törvényhozó testülete delegál azonos számú képviselőt a három államalkotó nemzetből a felsőház szerepét betöltő Népek Tanácsába. A szövetségi kormány hatásköre az entításokhoz viszonyítva rendkívül korlátozott. Összállami kezdeményezéseit rendszerint blokkolja a közös ország érdekei helyett a saját nemzet partikuláris törekvéseit preferáló kollektív társelnökök egyetértésének hiánya, és a tagköztársasági jogosítványait feltékenyen őrző entítások ellenállása. A konszenzuális demokráciát, az államalkotó nemzetek egyenjogúságát és kényes egyensúlyát intézményesítő daytoni alkotmány eltérő hagyományokat ötvöző, bürokratikus felduzzasztott, rendkívül drága, az éves költségvetés több mint felét felemészítő államszervezetet alakított ki, amely a belső politikai ellentétek és társadalmi feszültségek miatt az ország önkormányzására gyakran működésképtelenné bizonyult.⁴

A szövetségi állam alapvető funkcióinak ellátásához és központi intézményei kiépüléséhez mindmáig változatlanul a békeegyezmény végrehajtását és betartását felügyelő ENSZ Főmegbízott és Hivatalának rendszeres intervenciója szükséges, noha annak működését többszöri módosítással eredetileg legfeljebb tíz esztendőre irányozták elő az ország felzárkózásának és euroatlanti integrációjának előkészítésére. Kétségtelen, hogy az ENSZ Főmegbízottak aktív fellépése az erős végrehajtó jogosítványok birtokában közel egy évtizeden át eredményesen járult hozzá a szövetségi kormány kompetenciájának növeléséhez és a hiányzó szövetségi intézmények létrehozásához. A szövetségi államot erősítő reformfolyamat 2006 után az államalkotó nemzetiségek fokozódó ellentétei és a külső védhatalmak érdektelensége miatt félbeszakadt. A főmegbízotti tevékenység politikai válságmenedzselésre szorítkozott, s az utazási költségellenére Bosznia-Hercegovina a nyugat-balkáni térség európai integrációs versenyében sereghajtó maradt.⁵

4 Juhász József: Volt egyszer egy Jugoszlávia. Bp. 1999. 262–274., 279–281.; Stefano Bottoni: A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig. Bp. 2015. 273–278., 300–301.; Váradi Csongor: Politikai rendszer és állami berendezkedés. In: Bosznia-Hercegovina, a mesélő emberek földje. Szerk. Binder Tibor. Bp. 2022. 108–113.

5 Kemenszky Ágnes: Bosznia-Hercegovina, a mozaikokra töredezt állam. Mediterrán és Balkán Fórum 10. (2016) 1–2 sz. 49–58.; Sören Keil: Föderalismus in Bosnien und Herzegovina. In: Das Politische System Bosnien Herzegovinas. Wiesbaden 2018, 77–90.; Orosz Anna: Bosznia-Hercegovina útja válságból válságba. Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai

2 Svetlost Europe u Bosni i Hercegovini – Das Licht Europas in Bosnien Herzegovina – The Light of Europe in Bosnia and Herzegovina – Lume Europa in Bosnia Erzegovina. Ed. Ismet Huseinović – Džemaludin Babić. Sarajevo 2004. 18–36., 567–570., 449–451., 549–550., 605–607.

3 Ivan Lovrenović: Mit o sretnome dobu. In: Svetlost Evrope u Bosni i Hercegovini i. m. 9–10

A tartós stagnálás különösen a boszniai összállam jövőjéért aggódó szarajevói elit értelmiségben váltott ki erős frusztrációt, s a közelmúltban már éles kritika zúdult a regnáló német főmegbízottra, a kormányzati tapasztalattal rendelkező, tekintélyes keresztényszocialista politikusra, Christian Schmidtre és a Bosznia-Hercegovina feletti gyámságot gyakorló két nagy védhatalomra, az Egyesült Államokra és az Európai Unióra. Az egyik kemény bírálatot háborús menekültként német középiskolában érettségizett, német egyetemen tanult szarajevói germanisztika professzor, Vahidin Preljević fejtette ki 2023 tavaszán. A sikeres osztrák-magyar múlt prizmáján keresztül mutatta be a mai nemzetközi védnökség eredménytelenségét, és a főmegbízott szuverenitást csorbító széleskörű jogositványainak negatív következményét. „A Nyugat képviselőjeként Schmidt valójában nem tud maga mögött valódi birodalmat, amelynek határozott civilizációs küldetése lenne. Ellentétben Ausztria-Magyarországgal – akárhogy is ítélik meg ma –, a Nyugatnak már nincs ilyen küldetéstudata, valószínűleg azért, mert már nem hisz saját értékeinek egyetemességében... A Nyugat ma akadályozza, hogy egy Európa szívében fekvő ország saját civilizációs normáit alkalmazza. Éppen ezért ma sem az USA, sem az EU nem liberális birodalomként viselkedik Bosznia-Hercegovinában – ahogyan azt saját történelmi körülményei közepette utolsó korszakában Ausztria-Magyarország tette –, sőt valójában nem is birodalomként, hanem egy 19. századi gyarmatosító kormányzat hiteltelen karikatúrájaként ténykedik; s tevékenységével Christian Schmidt került e karikatúra középpontjába. Ferenc József, bármit is gondoljunk ma róla, elvezetett minket a 20. századba, míg önjelölt és kései utóda pedig a 19. századba rángat vissza a Nyugat nevében.”⁶

A Bosznia-Hercegovina belátható idejű európai felzárkózását megghiúsító két évtizedes válságsorozat felfedte a daytoni államberendezkedés számos gyengéjét, amelynek bürokratikus intézményes keretei nem segítettek elő az államalkotó nemzetek kölcsönös bizalmatlanságának feloldódását, hanem minimalizálták a közös boszniai állammal kooperációs hajlandóságukat, s bebetonozták az etnikai és mentális megosztottságot. A válságokat gyakorlatilag a nemzeti közösségek békés, politikai eszközökkel a régi háborús célokért folytatott egymás elleni folyamatos, csendes hadviselése idézte elő. A vetélkedés egyik fontos terepének a történelmi emlékezet bizonyult, amely nem korlátozódott a közelmúlt háborús eseményeire, hanem Kállay Béni kormányzati tevékenységéről is két egymással konkuráló emlékezeti kánon alakult ki. A szarajevói elit értelmiség az európai polgári társadalmi integrációt megalapozó sikeres modernizátori teljesítményét állította előtérbe, míg Belgrád és Banja Luka akadémiai köreiből a szerbség elnyomójának ellenségképe állandósult, amelyhez az utóbbi két évtized nemzetközi történetírásában kibontakozó posztkoloniális értelmezés folytán harmadikként a

gyarmati adminisztrátori szerep társult. Az eltérő értékelés indítékainak és tartalmának megismeréséhez elengedhetetlen áttekinteni politikai pályája nyitányát képező szerbiai diplomáciai tevékenységét, majd két évtizedes boszniai kormányzósága modernizációs célkitűzéseinek alapvonásait, ellenpontozásul pedig elemezni a róla kialakult szerb ellenségkép keletkezésének forrásait és körülményeit.

A sikeres modernizátor pályaképe és tevékenysége

Kállay Béni eszmevilágát, társadalom- és nemzetszemléletét döntően meghatározta 1848 utáni, a vesztes magyar szabadságharcot követő pályakezdése, az osztrák-magyar kiegyezést előkészítő és kivitelező posztrevolucionáris magyar elit szellemi holdudvarában az 1860-as években végbement politikai szocializációja. A pesti egyetemre 16 évesen iratkozott be, s 1855-től két évig bölcsészeti előadásokat, majd újabb négy szemeszteren át jogot hallgatott.⁷ Ezután pedig még évekig látogatta a szlavisztika professzor, Ferenc József (1821–1878) kifejezetten személyére szabott délszláv tematikájú előadásait, szerb és orosz nyelvgyakorlatait, de egyetemi végzettséget nem szerzett. Már fiatalon kiemelkedett széleskörű társadalomtudományi tájékozottsága, amelyről a századközép angol liberális filozófusa, John Stuart Mill (1806–1873) *A szabadságról (On liberty)* írott alapmunkájának magyar közreadása, s az eredeti mű terjedelmével vetélkedő kritikusszerű tanúskodott. Szerb nyelvtudását szisztematikus önképzéssel, és a pesti szerb diákkörökön, a Tökélyánium zenés irodalmi estélyein (beszéd) tökéletesítette. A külföldi könyvbehozatali tilalom és rendőrségi zaklatások ellenére az önkényuralom utolsó éveiben, folyamatosan beszerezte az emigráns ifjúszerbek Genfben megjelenő *Sloboda – La Liberté (1864–1866)* kétnyelvű folyóiratát, s így hamarosan a szerb politikai irányzatok és pártviszonyok ismeretével egyedüli szaktekintélynek számított a hazai politikai körökben.⁸ Kiterjedt szerb társasági kapcsolatrendszerét és lokális szerb társadalmi beágyazottságát mutatta, hogy kezdő politikusként 1865-ben a szentendrei választókerületben indult a képviselőházi mandátumért. Jelentős alapítványt tett a szentendrei városi görögkeleti egyházi iskola javára, s az ortodox egyházközösség parókusától a szerbek hagyományos helyi zarándoklati helyszínén, a Sztaravoda forrásnál, kapta meg búcsúkeresztységben a „Srboljub” (Szerbbarát) megtisztelő másodlagos nevet.⁹ Noha ekkor nem jutott be a parlamentbe, tevékeny formálója és elkötelezett híve az 1867 körül érvényesülő magyar nemzeti liberális külpolitikai doktrinának, miszerint Magyarország alkotmányos állami léte és a balkáni népek függetlenségi törekvései között abban áll fenn kölcsönös egymásrataltság és érdektalálkozás, hogy a hanyatló osz-

Szemle 15. (2022) 3 sz. 22–23.; *Váradí Csongor*: A független államszervezet felé. In: Bosznia-Hercegovina i. m. 101–103.

6 *Vahidin Preljević*: Schmidt i Habsburg. Karikatúra imperije. [Közzétéve: 2023. márc. 21.] Lásd: Tacno.net Škola kritičkog mišljenja. <https://arhiva.tacno.net/deblokada-uma/522870/>

7 Amtliches Verzeichniss des Lehr- und Beamten-Personales, so wie der Studirenden an der kais. kön. Universitaet zu Pest im Studien-Jahre 1855–1856, 1858–1859, 1859–1860.

8 *Ress Imre*: Kállay Béni belgrádi diplomáciai működése 1868–1871 között. (Kandidátusi értekezés kézirat, MTA Kézirattára) Bp. 1993. 101–104.

9 *Káplán Szófia*: Krštenje u Sentandriji – paraliturgični obred 1865. godine na Staroj Vodi. In: Srbi u Mađarskoj i pravoslavlje kroz vekove Ur.: Petar Lastić – Dušan J. Ljuboja. Budimpešta 2022. 187–191.

mán birodalom európai területeit ne kebelezze be a két szomszédos nagyhatalom, a Habsburg Monarchia és az autokrata cári birodalom. A délkelet-európai nemzetállami emancipáció iránti magyar rokonszenvet és érdekeltséget erősítette, hogy az osztrák-magyar kiegyezés és a dualista átrendeződés alternatívájaként a horvát és cseh ausztroszlavizmus egyidejűleg hirdette meg az 1866. évi porosz háborús győzelem folytán német szövetségi háttérrel vesztett Habsburg-birodalom trialista jövővízióját, amely Bosznia-Hercegovina elfoglalását követően a Balkán hegység gerincéig irányozta elő az oszmán uralom alól felszabaduló déli szlávok osztrák császári jogar alatti egyesítését. A kiegyezés után 1868 tavaszán éppen ennek megakadályozására került Kállay a frissen létrejött kettős monarchia közös külpolitikájának befolyásolására minden lehetőségét megragadó pest-budai kormány bizalmi embereként, osztrák-magyar főkonzulnak Belgrádba. Az ottani tevékenységét – igaz kezdetben informálisan még csak magyar miniszterelnökként, – de már Andrássy Gyula, a későbbi közös külügyminiszter irányította. Óvatos diplomáciai kezdeményezései a szerb fejedelemség boszniai irányú területi megnagyobbodása, autonómiája kiterjesztése és liberális alkotmányának bevezetése érdekében lényegében egybeestek a szerb nemzet-és államépítés céljaival. Diplomáciai küldetésének súlypontját ugyanis a szultán felségjogait tiszteletben tartó Szerb Fejedelemség és Bosznia-Hercegovina nagyobb hányada közigazgatási egyesítésének előkészítése képezte, amelyhez magyar részről Ausztria–Magyarország francia orientációját ösztönözték a fokozatos balkáni nemzetállami emancipáció és a liberális jogintézmények kifejlődésének távlati megvalósításához.¹⁰

Az 1870-es évek elején a francia-porosz háború kimenetele és hatalompolitikai következményei végleg anakronisztikussá tették a Szerbia és Bosznia egyes területei egyesítésének francia támogatásra épülő magyar koncepcióját, s véget vetettek a közel egy évtizedes magyar-szerb fraternizálásnak, amelyet eredetileg az 1860-as évek kezdetétől a centralizált Habsburg Monarchia veszélye galvanizált életre. A kiegyezéssel a magyarok számára elhalványuló közös fenyegetés, a Habsburg abszolutista centralizmus megszűnése és az új nagyhatalmi konstelláció, a fennálló európai területi status quó konzerváló három császár szövetsége nem kedvezett a szerb nemzeti ambíciók további magyar különutas preferálásának, hiszen a fejedelemséghez való viszonyulás koordinátáit alapvetően már közvetlenül formálta Bécs és Pétervár konszenzusos kapcsolatrendszere. Ezáltal Kállay különleges politikai missziója teljesen kiüresedett, s a konzuli rutinügyek egyhangúságának oldására keresett új szellemi kihívást, a szerb nemzetállam létrejöttének kortörténeti feldolgozását. Hét év után adta fel belgrádi diplomáciai állását, s kapcsolódott be a hazai politikai életbe. Az 1875 nyarán tartott választásokon a Konzervatív Párt színeiben jutott parlamenti mandátumhoz, s egyidejűleg főszerkesztőként jegyezte a párt Kelet Népe című napilapját. A boszniai felkelés és az orosz-török háború idején (1875–1878) szembefordult a hazai törökbarát közhangulattal, és Andrássy külpolitikáját védelmezve világította meg parlamenti felszólalásaiban az önálló szláv nemzeti fejlődés elkerülhetetlenségét,

annak megakadályozására a Monarchia részéről az Oroszország elleni katonai fellépés hiábavalóságát. A Monarchia nagyhatalmi állásának megőrzése és a béketeremtés szándéka miatt a későbbiekben viszont már támogatta Bosznia és Hercegovina osztrák-magyar birtokba vételét.¹¹ Mindehhez szükséges azt a kiegészítést tenni, hogy az ezredvégi jugoszláv polgárháborút kísérő etnikai tisztogatás pusztító következményeivel való szembesülés alapvetően a módosította a Monarchia európai felhatalmazással végrehajtott boszniai katonai beavatkozásának korábbi negatív történeti megítélését. Az új kutatások már nem hallgatták el az ellenszenves területszerzésnek ábrázolt okkupáció humanitárius funkcióját, hogy az osztrák-magyar haderő megjelenése Bosznia-Hercegovinában – a muszlim szabadcsapatok ellenállásának felszámolása és a keresztény felkelők lefegyverzése – tette lehetővé az orientális kegyetlenséggel vívott harcok beszüntetését és a közel kétszáz ezer keresztény menekült visszatérését szülőföldjére. Nem mellesleg a menekült probléma rendezésén túlmenően az osztrák-magyar katonai jelenlét nemzetközi jogilag garantálta a vallások kölcsönös tiszteletét és egyenjogúságát, továbbá az általános vagyonvédelmet, ezzel biztosítva Ausztria-Magyarország igazgatása alá került multikonfesszionális térségben a felekezeti nemzeti közösségek több mint három évtizedes békés együttélésének alapfeltételeit.¹²

Kállay Béni keleti válság idején szerzett negatív budapesti parlamenti tapasztalatai – a magyar politikai elit érzelmi külpolitikai beállítottsága és tájékozatlansága a környező szláv világról – érlelték meg elhatározását a közös külügyi szolgálatba való visszatérésre, ahol történeti ismereteivel és belgrádi gyakorlati tapasztalataival felvértezve nyílt esélye a balkáni délszláv probléma befolyásolására és kezelésére. 1878 őszétől az oszmán fennhatóság alá visszakerült Kelet-Rumélia autonómiáját kidolgozó európai bizottság osztrák-magyar fődelegátusa, majd a közös külügyminisztérium osztályfőnöke lett. Ebben a tisztségében döntő szerepet játszott a Monarchia politikai és gazdasági befolyását Szerbiában biztosító szerződések megkötésében és a konstantinápolyi pátriárkával a boszniai görögkeleti egyház jogállását szabályozó megállapodás létrejöttében. A magyar miniszterelnök, Tisza Kálmán jelöltjeivel szemben Ferenc József teljes támogatásával 1882-ben vette át a közös pénzügyminisztérium és az annak igazgatása alá tartozó Bosznia-Hercegovina irányítását. Huszonegy évig tartó minisztersége idején a két okkupált tartományban megteremtette a polgári egyenjogúságon alapuló keresztény-muszlim együttélés jogi és igazgatási intézményeit, a tartós társadalmi és gazdasági modernizáció közigazgatási, egészségügyi és közlekedési infrastrukturális feltételeit. Távlati stratégiai célkitűzése a közös minisztériumi szakapparátus révén az önálló boszniai állam- és nemzetépítés következetes véghezvitelére és a kettős monarchia liberális jogállami szerkezetébe való integrálására

10 Röss I.: Kállay Béni belgrádi i. m. 157–235.

11 Röss Imre: Bosznia-Hercegovina mint a magyar impérium része? Szemléletváltás az okkupációtól a századfordulóig. In: Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon. Szerk. Csibi Norbert – Schwarczwölder Ádám. Pécs 2018. 75–83.
12 Michael Schwartz: Ethnische „Säuberungen“ in der Moderne: Globale Wechselwirkungen nationalistischer und rassistischer Gewaltpolitik im 19. und 20. Jahrhundert. München–Berlin 2013. 261–272.

irányult, amelyben Bosznia-Hercegovina a bekövetkező annexió esetén is, mint birodalmi tartomány (*Reichsland*) őrizte meg különállását, és sikeresen fejlődő mintaállamként nyújtana követendő példát a balkáni szomszédoknak.¹³ A keleti elmaradottságból való civilizációs felzárkóztatás várhatóan hosszú, bizonytalan időtartamára Kállay országos szinten mellőzte a népképviselői-parlamentáris intézmények meghonosítását. Csak a városokban hozott létre a nemzeti paritás elvére alapozott képviselő testületeket a kommunális ügyek intézésére. A Bosznia-Hercegovina belső egyensúlyát veszélyeztető etnikai nacionalizmusok meghaladására kísérte meg a három nemzeti felekezeti közösséget magában foglaló integrális boszniai patriotizmus és nemzettudat kialakítását. Erre szolgált a nemzeti szimbólumrendszer megalkotása, az önálló Bosznia középkori történetének feltárása, az országos múzeum alapítása, a régészeti kutatások támogatása és 1895-től a *Nada* (Remény) című irodalmi és művelődési folyóirat állami szubvencióval történő kiadása. Helyi nyelvjárásra alapozva alakította ki az önálló boszniai nyelv normáit, egységes nyelvtanát, latin és cirill betűs írásmódját. Egyetemi ösztöndíjalappal serkentette a boszniai tudatú új vezető elit kinevelését. Az ország-lakók egészét vallási hovatartozástól függetlenül magában foglaló, teljes jogegyenlőséget garantáló boszniai politikai nemzet megteremtése, amely az 1880-as évek második felétől kibontakozó muszlim nemzeti önazonosulási folyamatra épült, azonban már nem bizonyult alkalmasnak a boszniai szerbek és horvátok integrálására. A századfordulón az ambíciózus projektum társadalmi bázisának számító muszlim közösség belső meghasonlása, főként a földbirtokosok és iszlám jogtudósok által dominált tradicionalista szárny szembefordulása Kállay vallási intézményeket, a vakufvagyon kezelését és a Koránra alapozott iskolarendszert érintő modernizációs elképzeléseivel, lényegében kilátástalanná tette az integrális boszniai nemzetépítés továbbvitelének esélyeit.¹⁴

A „szerbség elnyomója” ellenségkép keletkezése, funkciója, ismérvei

A 19. század első felétől formálódó modern szerb nemzeti ideológia és stratégia a háromvallású Bosznia-Hercegovinát elsődlegesen nyelvi kritériumok alapján nyilvánította kizárólagosan a szerb etnikai állomány részének és a jövőbeli független nemzetállam integráns, nélkülözhetetlen alkotóelemének. A területén kibontakozó oszmánellenes keresztény felkelés győzelemre segítésére a félig független Szerb Fejedelemség 1876 nyarán indított felszabadító háborújának teljes kudarca azonban szertefoszlatta az önerőből, forradalmi úton megvalósuló nemzeti egyesülés álmát. A csalódottság és frusztráció légkörében ily módon válhatott a szerb történelmi emlékezet tartósan súlyos traumájává a balkáni nemzeti kérdés körüli ellentétekből támadt orosz-török háborút lezáró berlini kongresszus nagyhatalmi döntésének következménye, az oszmán

uralom ellen felkelt két tartomány osztrák-magyar birtokbavétele, amely megnyitotta az utat az azok kizárólagos szerb jellegét megkérdőjelező önálló boszniai identitás kialakulásának.

Az évszázados trauma permanens továbbélésének meggyőző bizonyítéka, hogy a szerb történettudomány Jugoszlávia ezredvégi felbomlási folyamatában Kállay Béni boszniai kormányzati gyakorlata egyenes folytatásának és megismétlődésének állította be a szerbség állami széttagolódását, amely Horvátország és Bosznia-Hercegovina függetlenné válásával vette kezdetét, majd Koszovó elszakadásával ment végbe. A vezető belgrádi akadémiai intézeti történész, Slavenko Terzić az 1990-es évek elején fogalmazta meg Kállay boszniai működésének megítéléséről a szerb kollektív emlékezetet máig meghatározó történelempolitikai kánon olyan alaptéziseit, mint hogy az europaizáció és nyugati szellem meghonosítása jegyében a Kállay által felépített közigazgatási, tudományos, művelődési, kulturális intézményhálózat elsődlegesen a szerbek dezintegrálását és a boszniai muszlimok szerb orientációjának megghiúsítását célozta. Kapcsolódó stratégiai programját, az integrális boszniai nemzet megteremtését és az önálló országtudat erősítését pedig úgy minősítette, hogy az távlataiban készítette elő a muszlimok fokozatos katolizálását, Bosznia-Hercegovina elhorvátosítását, amely a Szent-szék teljes egyetértésével találkozott.¹⁵

Kállay modernizációs törekvéseinek és egyházpolitikájának összekapcsolása a katolikus prozelitizmussal végső soron arra szolgált, hogy demonstrálja boszniai kormányzásának eredendően szerbellenes irányultságát, a szerb nemzeti fejlődés intézményi hátterét képező görögkeleti egyház fenyegettségét az osztrák-magyar uralom időszakában. Kétségtelen, hogy az okkupáció után létrehozott boszniai katolikus egyház-tartomány élére került szarajevói katolikus érsek, Josip Stadler (1843–1918) korábbi zágrábi teológiai tanár, valóban rendelkezett pápai felhatalmazással a boszniai görögkeleti egyház uniójának előkészítésére, a muszlimok katolizálásának ösztönzésére, és elkötelezetten képviselte Bosznia-Hercegovina horvát integrálásának megvalósítását. Másfelől az oszmán államhatalmat felváltó osztrák-magyar igazgatás alatt az is teljesen új jelenségnek számított, hogy egyre gyakrabban fordult elő az atyai hatalom ellen lázadó, a családi köteléket elhagyó, többnyire apácakolostorokban menedéket kereső muszlim nők áttérése katolikus hitre.¹⁶ Kállay két évtizedes országlása azonban nem nyitott utat az intézményes katolikus hittérítés egyetlen formájának sem. Éppen az említett katolizálási esetek kiváltotta belső feszültségek megelőzésére és muszlim tiltakozás csillapítására – a Vatikánnal való hosszú egyeztetés után – helyezte állami felügyelet alá az okkupáció óta felekezeti hatáskörbe tartozó vallásváltóztatási eljárást. Az uralkodói leirattal 1891-ben életbe léptetett áttérési rendeletét, amely nagykorúsághoz, az

15 *Slavenko Terzić*: Беџамин Калај и српско питање. In: Предраг Р. Драгић Кијук: *Satena mundi: српска хроника на светским веригама*. Књ. 1. Београд 1992. 351–357.; *Уо*: Пројект „аустроугарског Балкана” у Босни и Херцеговини. О идеолошким основама научних истраживања и научне пропаганде. In: *Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена*. Београд 1995. 419–420.

16 *Andreas Gottsmann*: Rom und die nationalen Katholizismen in der Donaumonarchie. Römischer Universalismus, habsburgische Reichspolitik und nationale Identitäten 1878–1914. Wien 2010. 87–90.

13 *Ress I.*: Bosznia-Hercegovina i. m. 86–87., 92–93.

14 *Ress Imre*: Kállay Béni bosnyák nemzetteremtési kísérlete. In: *Уо*: *Kapcsolatok és keresztutak. Horvátok, szerbek és bosnyákok a nemzetállam vonzásában*. Bp. 2004. 243–253.

elhagyni szándékozott felekezet papjának tett írásos bejelentés visszaigazolásához és járási állami hatóság jóváhagyásához kötötte a jogszzerű vallásváltást, a boszniai katolikus egyház ezért fogadta erős fenntartásokkal, míg a görögkeleti hierarchia és a muszlim vallási szervezet megnyugvással üdvözölte.¹⁷

A boszniai görögkeleti egyház helyzete miatti szerb elégetlenség tényleges forrása nem a katolikus hittérítés miatti félelemből táplálkozott, hanem sokkal inkább abból eredt, hogy szervezeti felépítését a Habsburg-monarchia ciszlajtán felében fennmaradó jozefinista államegyház normáihoz igazították. A magyar korona országaitól eltérően a pravoszláv felekezet Bosznia-Hercegovinában nem rendelkezett az érsek- és püspökválasztás jogával, valamint egyházi kongresszus intézményével, s így főként iskolai ügyekben és az egyházi jövedelmek felhasználása kérdésében nem érvényesülhetett a laikus hívek befolyása. A konstantinápolyi egyetemes patriarkátussal kötött 1880. évi egyezmény, amelyet Kállay Béni, mint külügyi osztályfőnök készített elő, messzemenően biztosította a birodalmi kormányzat számára a jozefinista követelmények érvényesülését, tehát a boszniai ortodox egyház püspökeinek uralkodói kinevezését, a széleskörű állami felügyelet kiépítését és anyagi-pénzügyi ellátásának garانتálásával az államtól való erős függőségét. A közös pénzügyminiszteri biztosság 1882-ben történt átvétele után viszont Kállay kiterjedt jogosítványai birtokában azonnal szimbolikus kormányzati intézkedések és a görögkeleti egyházi infrastruktúra kiépülését szolgáló gyakorlati rendelkezések egész sorát bocsátotta ki a legnagyobb boszniai vallási-nemzeti közösség, a szerbség bizalmának elnyerésére. A szarajevói tartományi kormány élén álló osztrák-német hadtestparancsnok mellé régi ismerősét, az Obrenović-dinasztia rokonát, a bánsági szerb Fedor Nikolić (1836–1903) bárót nevezte ki a polgári szakapparátust felügyelő civiladlatusnak, akinek közreműködésével a boszniai közigazgatás és oktatásügy minden szintjén bevezette a cirill írás egyenrangú használatát. Következésképpen véghez vitte a boszniai görögkeleti egyház szerb nemzetiesítését, az Oszmán Birodalomból örökölt fanarióta görög vezető egyházi elit fokozatos felváltását, igaz kezdetben nagyrészt Dalmáciából és Horvátországból meghívott szerb biztosságviselőkkel. A többségében még írástudatlan ortodox alsóklérus szellemi színvonalának emelésére és a helyi kötődésű egyházi felsővezetés kinevelésére már miniszterségének első évében megalapította a Boszniában hiányzó görögkeleti teológiai akadémiát. Költségvetési forrásból a Szarajevó melletti Reljovóban két év alatt épült fel a görögkeleti lelkészképző ötven hallgató elhelyezésére alkalmas internátussal, amelyhez a négyéves tanulmányok teljes költségének tartós állami fedezete társult. Egyházpolitikájának további maradandó eredménye, hogy az okkupációtól eltelt két évtized alatt állami forrásból másfélszáz új ortodox templom és kolostor épült Boszniában, több mint ötven régit felújítottak vagy restauráltak. Az ortodox egyház pozícióját erősítette a századfordulón a negyedik püspökség létrehozása a nyugat-boszniai Banja Lukában, ami jelentős mértékben hozzájárult ahhoz,

hogy az akkor még muszlim és katolikus többségű településekből fejlődött szerb szellemi és politikai központtá a Republika Srpska mai fővárosa.¹⁸

A görögkeleti hierarchia lojalitását biztosító nagyvonalú állami támogatást Kállay azonban nem terjesztette ki az ortodox egyház oktatási intézményeire, mert a boszniai társadalom konfesszionális elkülönülésének oldására és a boszniaiság tudatának erősítésére stratégiai célként a felekezetközi állami iskolahálózat létrehozását részesítette előnyben. Noha az állami oktatási rendszerben mindhárom felekezet hitoktatójának teljesen egyenlő elbánást és azonos állami fizetést rendelt el, a boszniai szerb polgárság a nemzeti létet veszélyeztető, az ortodox vallás elhagyását előkészítő új típusú iskolák megakadályozásának jelszavával szervezett a 19. század végen társadalmi mozgalmat a görögkeleti egyházi és iskolai autonómia megteremtésére, amelyhez hasonló indíttatásból és célokkal szövetségesként főként Hercegovinából társultak a befolyásos muszlim közösségek. Az országos szintű vallási önkormányzatok intézményes kialakítását Kállay mindvégig határozottan elvetette, mert borúlátó következtetése szerint azok meghiúsítják a felekezeteket átfogó boszniai állam- és nemzetépítést, s utat nyitnak az ortodox, katolikus és muszlim konfesszionális államosodási szeparatizmusnak. Hivatali utóda, Burián István viszont lehetővé tette előbb a görögkeleti, majd az annexiót követően a muszlim vallási autonómia megvalósulását, és felhagyott az integrális boszniaiság létrehozásának erőltetésével.

Az Osztrák-Magyar Monarchia engedményekre épülő válságkezelése mindenestre elősegítette, hogy az ortodox egyházi autonómia körüli évtizedes konfliktus Kállay boszniai kortársainak emlékezetében nem gyökerezett meg kormányzati teljesítménye egészének általánosítóan elutasító, negatív megítélését. Példaként említhetjük, hogy a boszniai születésű Nobel-díjas író, Ivo Andrić (1892–1975), aki Kállay országlása idején kezdte iskoláit a Drina menti Višegradon, még élete alkonyán is arra biztatta regényei magyar fordítóját, Csuka Zoltánt (1901–1984), hogy „meg kellene írnia Kállay életét, sokat köszönhet neki Bosznia.”¹⁹ A figyelemfelkeltő megnyilatkozásával egyidőben az 1970-es évektől valóban jelentős új ismereteket hozó, átfogó Kállay-kutatás és forráskiadás bontakozott ki elsősorban Belgrádban és Szarajevóban a boszniai muszlimok jugoszláv államalkotó nemzetként történet elismerése hatására és a szocialista öngazgatás kedvező tudományfinanszírozási lehetőségei folytán. A Szerb Tudományos Akadémia nagyvonalúan támogatta az Országos Levéltárból belgrádi konzulása idején vezetett naplója megjelenését szerb fordításban, amely nyolcszáz oldalon, mintaszerű jegyzetapparátussal két kiadásban látott napvilágot, sőt újabban elektronikusan interneten is elérhető immár latin betűs változatban.²⁰ Szarajevóban a Habsburg-Monarchia levéltári örökségéből kétes úton megszerzett közös pénzügyminisztériumi boszniai ügyosztály és a tartományi kormány helyben

17 Tomislav Kraljačić: Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882–1903. Sarajevo 1987. 324–325.; Heiner Grunert: Glauben im Hinterland. Die Serbisch-Orthodoxen in der habsburgischen Herzegowina 1878–1918. Göttingen 2016. 189–197.

18 Emanuel Turczynski: Orthodoxe und Unierte. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918: Die Konfessionen Bd. 4. Hrsg. Adam Wandruszka – Peter Urbanitsch. Wien 1985, 444–448.

19 Bertha Bulcsu: Interjú Csuka Zoltánnal. Jelenkor 14. (1971) 593–599.

20 Andrija Radenić: Dnevnik Benjamina Kalaja 1868–1875. Beograd–Novi Sad 1976. (<https://www.andrijaradenicistoricar.com/rad-andrije-radeni-ca/32-rad/108-dnevnik-benjamina-kalaja-1868-1875>)

maradt iratelyütteseiből önálló forráskiadványokban tették közzé az ortodox és muszlim vallási autonómiamozgalom Kállay személyét is érintő teljes dokumentációját.²¹ Az ottani egyetem újkortörténeti tanszékének professzora, Tomislav Kraljačić pedig évtizedes alapkutató után készítette el a Kállay-korszak kormányzatának huszonegy esztendejét kritikus szakszerűséggel feldolgozó monográfiáját.²²

Jugoszlávia felbomlásának polgárháborúba torkolló következményei azonban messzemenően befolyásolták a Kállay Béniről szaktudományos módszerekkel feltárt történelmi tény- és ismeretanyag társadalmi kommunikációját, s a fegyveres konfliktusoktól kísért állami, területi átrendezés szerb szempontból csalódást keltő végkifejlete váltotta ki annak permanens aktuálpolitikai instrumentalizálását. A Kállay személyét érintő történelmi múlt politikai indítékú felhasználásának folyamata – miként e fejezet bevezetőjében említettem – a szerbiai akadémiai körökben vette kezdetét.²³ A későbbiekben viszont egyre erőteljesebben az 1992-ben konstituálódott Boszniai Szerb Köztársaság kollektív emlékezetét alakító értelmiségiek konstruáltak a tudományos történetírás eredményeinek célzatos szelektálásával olyan múltértelmezést, amely demonizálta Kállay személyét, egész boszniai tevékenységét, s ennek révén egyúttal folyamatosan delegitimálták az ezredvégen nagyhatalmi döntésekkel kialakított posztjugoszláv államrendszert. A jelen politikai szükségleteihez ily módon átigazított történeti ismeretanyagot a *public history*, a „nyilvános közösségi történelem” széles tömegeket elérő eszköztára könnyen emészthető formában – népszerűsítő könyvek, ismeretterjesztő előadások, folyamatos médiajelenlét, újabban a történelmi podcast – közvetítette és közvetíti az égető nemzeti problémákról adott meggyőző felvilágosítás szándékával. A szerb *public history* súlyponti tematikáját nyilvánvalóan az a körülmény alakította, hogy elsődlegesen a szerb nemzeti közösség Jugoszlávia felbomlása során elszenvedett sérelmeinek, veszteségeinek történelmi előzményeiről szolgáltatott a nagyközönség befolyásolására szolgáló kész válaszokat, megcáfolhatatlan magyarázatokat, amelyekben az elmarasztalásra kiválasztott, a 19. századi történelmi személyiségek közül Kállay Béni máig ható felelősségének hangsúlyozása centrális jelentőségű az ismétlődő nemzeti traumákat előidéző hazai és idegen bűnbakok sorában.²⁴

A jugoszláv dezintegrációs válságtörténet szerb sérelmi központú interpretálásának az volt az egyik közvetlen előzménye, hogy a szerb kommunista hatalmi apparátus és az akadémiai szellemi elit az 1980-as évek második felétől a

föderáció újra központosítását, a szerb tagköztársaság egységének, befolyásának erősítését, a szerbség nemzeti létét fenyegető állítólagos koszovói genocídium és horvátországi asszimiláció elhárítását helyezte előtérbe a soknemzetiségű szövetségi állam szerteágazó krízisjelenségeinek orvoslására. Első lépésként a szerb köztársasági kommunista állampárt vezérelte antibürokratikus forradalom 1989-ben sikeresen számolta fel a szerb tömegek nemzeti mozgósításával a két multi-etnikus autonóm tartomány, a relatív szerb többségű Vajdaság és az albán dominanciájú Koszovó 1974. évi alkotmányreform során elnyert nagyfokú önállóságát, amelyet a kommunista Jugoszlávia két elhunyt emblemikus vezetője, a horvát Josip Broz Tito (1892–1980) és a szlovén Edvard Kardelj (1910–1979) szerbellenes örökségének nyilvánítottak. A következő fázisban, az 1990 végén tartott szerbiai rendszerváltó többpárti választáson, a Szocialista Párt jelöltjeként a nemzeti kommunista múltú, a koszovói szerb érdekek megvédésével rendkívüli népszerűséget szerzett Slobodan Milošević (1941–2006) nyerte el köztársasági elnökséget. A szerb sérelmek jóvátételének és a jugoszláv föderáció egyidejű fenntartásának ígéretével diadalmaskodó politikus a párhuzamosan többpártosodó, nyugatos orientációjú jugoszláv köztársaságok független állami különválása esetére hirdette meg a lehetséges üdvözítő ellenalternatívát, a szerb etnikai állomány egészének egyesítését egy területileg megnövelt olyan új állam keretében, amely a nemzeti önrendelkezés érvényesítésével elsősorban Horvátország és Bosznia-Hercegovina szerbek lakta régióinak átcsatolására formált igényt.²⁵ A szerb etnikum Horvátország lakosságának 12 %-át tette ki, s a több mint félmillió népesség az ötnegyed százada felszámolt határörvidéki különállásának tudatával, a második világháború alatti szenvedések emlékével és a területi autonómia igényével földrajzilag koncentráldott a boszniai határmenti, kevert lakosságú szerb-horvát kontaktzónában. Bosznia-Hercegovinában viszont a szerbség 32%-os részaránya, hozzávetőlegesen 1,1 millió fő, a muszlimok mögött a köztársaság második legnagyobb államalkotó nemzeti közösségét képezte.

A területi status quo megváltoztatására irányuló szerb törekvés az érintett tagköztársaságok mellett a nemzetközi erőterben az Európai Közösség ellenállásába ütközött, amely különválás esetére Jugoszlávia békés transzformációja feltételének nyilvánította a tagállami közigazgatási határok sérthetlenségét. A meghirdetett alapelv kölcsönös elfogadtatásához viszont elmulasztotta az érintett szétváló felek hozzájárulását megszerezni, előzetes megegyezését diplomáciailag előkészíteni, érvényesülésének kollektív biztonsági garanciáit kialakítani. Az Európai Közösség a demokratikus felhatalmazású szlovén, horvát és bosznia-hercegovinai kormányok népszavazással legitimált kiválási szándéka alapján egyszerűen felbomlás stádiumában lévő, megszűnő államnak

21 *Ferdo Hauptmann*: Borba muslimana Bosne i Hercegovine za vjersku vakufsko-mearifsku autonomiju. Sarajevo 1967.; *Božo Madžar*: Pokret Srba Bosne i Hercegovine za vjersko-prosvjetnu samoupravu. Sarajevo 1982.

22 *Tomislav Kraljačić*: Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882–1903. Sarajevo 1987.

23 Vö. 15. sz. lábjegyzet.

24 A *public history* funkciójának országonkénti párhuzamairól, eltérő súlypontjairól készült tanulmányok módszertani szempontjai alapján vázoltam fel a Kállayt érintő szerb *public history* sajátosságait. *Holger Fischer*: *Public history, emlékezetkultúra, történelempolitika*. Helyük Németország jelenkori történettudományában. *Történelmi Szemle* 54. (2012) 392–398.; *Gyáni Gábor*: Nemzet, kollektív emlékezet és *public history*. *Történelmi Szemle* 54. (2012) 358–365.

25 *Holm Sundhaussen*: Jugoslawien und seine Nachfolgestaaten 1943–2011. Eine ungewöhnliche Geschichte des Gewöhnlichen. Wien–Köln–Weimar 2014. 261–275.; *Juhász József*: Felbomlott? Szétverték? Elbukott? Paradigmák, viták, narratívák Jugoszlávia dezintegrációjának historiográfiájában. (Akadémiai nagydoktori értekezés kézirat, MTA Kézirattára) Bp. 2019. 295–297.

minősítette a jugoszláv szövetségi föderációt.²⁶ A három tagköztársaság függetlenségének 1992-ben, főként német kezdeményezésre történt egyoldalú, gyors elismerése azonban nem érthette el a remélt konfliktus-elhárító hatást, mert a jugoszláv szövetségi intézmények működési zavarai ellenére a Jugoszláv Néphadsereg és szerb dominanciájú vezérkara változatlanul intakt hatalmi tényező maradt a politikai színtéren. Folyamatos jelenléte a függetlenedő Horvátország és Bosznia-Hercegovina területén fedezte a szerbiai csatlakozásra irányuló szervezkedéseket, előbb a Krajainai Szerb Köztársaság létrehozását, majd a párhuzamos törvényhozást és végrehajtóhatalmat kiépítő Boszniai Szerb Köztársaság kikiáltását, amely megörökölte a Jugoszláv Néphadsereg tisztikarának, legénységének állományának és fegyverzetének jelentős hányadát. A kialakult egyenlőtlen katonai erőviszonyok között a politikailag megosztott Európai Közösség teljességgel erőtlenné és cselekvésképtelenné bizonyult az államjogi átrendeződésből keletkezett fegyveres összecsapások háborúvá eszkalálódásának feltartóztatására, a területi elhatárolás etnikai tisztogatásokkal járó atrocitásainak megelőzésére. A hároméves fegyveres küzdelem kimenetelét 1995-ben az Egyesült Államok közvetlen balkáni szerepvállalása döntötte el. A Szovjetunió felbomlása utáni egyedüli szuperhatalom katonai erődemonstrációval társított tárgyalásos diplomáciával fogadtatta el a konfliktusban érintett, harcban álló felekkel a délszláv államközösség szétválása rendezőelvének a Jugoszláviában kialakult határok és a területi status quo érvényességét. A globális hatalmpolitikai megfontolásoktól vezérelt amerikai béketeremtés, egyrészt oly módon vetett gátat a potenciálisan oroszbarát Szerbia területszerzéssel járó megerősödésének, hogy korszerű haditechnikával szerelte fel a szerveződő horvát hadsereget, amely a boszniai kormánycsapatokkal szövetkezve vetett véget horvátországi szerb különválási kísérletnek. A következmény a szerbség tömeges exodusa lett, amely nagyjából a Boszniai Szerb Köztársaság nyugati körzetébe irányult, jelentősen módosítva az ottani etnikai arányokat. Másfelől az Egyesült Államok a szorongatott boszniai államalkotó muszlim társnemzet védelmében és iszlám radikalizálódásának megelőzésére ENSZ felhatalmazás alapján célzott légitámadásokkal számolta fel a Boszniai Szerb Köztársaság Hadseregének (VRS) katonai erőfölényét, amely előkészítette Bosznia-Hercegovina területi integritása tiszteletben tartását és önálló államisága elismerését szolgáló daytoni békemegállapodás szerb elfogadását.

A boszniai rendezéshez Szerbia hozzájárulását az a felismerés ösztönözte, hogy a határok és a területi status quo sértetlensége elvének regionális alkalmazása olyan nemzetközi jogi precedens teremtett, amely *de facto* megerősítette Koszovó szerb államkerethez tartozását. A koszovói albán közösségben, amely a megszüntetett korábbi autonóm jogállását is kevesellte, a további együttélésnek viszont már alig maradt társadalmi támogatottsága. A passzív ellenállás párhuzamos

albán árnyékállamát felépítő, erőszakmenteséget hirdető idősebb generáció és a fegyveres harcba kezdő fiatal radikálisok egyaránt a függetlenséget tekintették az egyedüli megoldásnak. Az albán gerillák megjelenésére és fegyveres rajtaütéseire az egyre nagyobb erővel megjelenő szerb katonai egységek és belügyi alakulatok kemény ellenlépésekkel válaszoltak, s elrettentésül preventív megtorlást hajtottak végre. A felpörgött erőszakspirál megállítására és a tömeges migrációt kiváltó humanitárius katasztrófa elhárítására az észak-atlanti katonai szövetség kollektív fellépése és koordinált külpolitikája látszólag még a boszniai receptet követte, amikor a léteben fenyegetett gyengébb fél oldalára állt, s rendszeresen interveniált a koszovói albánok védelmében. Háborúval fenyegető ultimátuma 1999 tavaszán viszont már a szerb-jugoszláv szuverenitást és területi integritást oly érzékenyen érintő követeléseket tartalmazott, mint Koszovó államjogi helyzete rendezésének átruházása a helyi népszavazás eredményét méltányoló nemzetközi konferenciára, a koszovói szerb katonai jelenlét felváltása a békefolyamat időtartamára NATO csapatokkal, valamint hozzájárulás a NATO haderő szabad mozgásához Szerbia területén és légtérben. A követelések elutasítását követően – amelyek az első világháború keletkezésének diplomáciatörténetével nemzetközi hírnevet szerző ausztrál történész, Christopher Clark szerint sokkal keményebbek voltak, mint az 1914. évi osztrák-magyar ultimátum feltételei²⁷ –, a NATO nemzetközi intézményi felhatalmazás nélkül indított légi hadműveleteket Szerbia katonai infrastruktúrájának és hadviselőképességének megbénítására. A szerb kapitulációt követő diplomáciai végkifejlet során a nyugati szövetségi koalíció nem bizonyult következetesnek a jugoszláv válságkezelésre korábban meghatározott elvek alkalmazásában. Míg a horvát és boszniai konfliktust lezáró daytoni szerződés kikényszerítette a köztársasági közigazgatási határok változatlanságát, a koszovói probléma rendezésére bevezetett nemzetközi gyámság csupán formális biztosítékot nyújtott azok érvényességére, mert a demokratikus politikai és jogállami intézmények önálló kiépítésének lehetősége egyenesen megelégelte az albán etnikai közösség nemzeti önrendelkezése, állami különválása esélyét. Az autonóm Koszovó bizonytalan idejű ENSZ igazgatás és NATO parancsnokság vezette nemzetközi békefenntartó haderő ellenőrzése alá rendelése gyakorlatilag előkészítette az államjogilag Szerbia részét képező terület elszakadását, kiváltotta szerb lakói tömeges menekülését, valamint a szerb nemzeti történelmi és kulturális örökséghez tartozó görögkeleti egyházi központ, az Ipeka (Peja, Peć) patriarkátus kolostorainak határon kívülre kerülését.²⁸

A szerb szempontból bekövetkezett súlyos kettős vereség, az etnikai állomány egyesülésének meghiúsulása és Koszovó elvesztése miatti nemzeti trauma, a szerb áldozatiságot megjelenítő olyan emlékezetes kultúra kibontakozását eredményezte, amelyben kiemelt jelentőséget kapott Kállay Béni személye, boszniai kormányzati ténykedése, mint a nemzeti

26 Hoffmann Tamás: Jugoszlávia felbomlása és a népek önrendelkezési joga, avagy a képzelőerő diadala a realitás fölött. In: A Balkán és Magyarország: Váltás a külpolitikai gondolkodásban? Szerk. Glatz Ferenc. Bp. 2007. 53–62.; H. Sundhaussen: Jugoslawien und seine Nachfolgestaaten i. m. 327–333.

27 Christopher Clark: Alvajárók. Hogyan menetelt Európa 1914-ben a háború felé. Bp. 2015. 465–466.; Idézi: Juhász J.: Felbomlott? i. m. 235.

28 H. Sundhaussen: Jugoslawien und seine Nachfolgestaaten i. m. 377–390.; Juhász J.: Felbomlott? i. m. 230–245.

katasztrófákat előidéző nagyhatalmi intervenció szellemi előkészítésének és következményei gyakorlati kivitelezésének mintaadó előképe. A jugoszláv állam dezintegrációjának évtizedében Slobodan Milošević kudarcos szerb terület- és nemzetegyesítő stratégiáját teoretikusan megalapozó, megvalósítását mindvégig támogató történész és irodalmár akadémikusok, mint Vasilije Đ. Krestić, Milorad Ekmečić (1928–2015) és Dobrica Ćosić (1921–2014), már a 2002-ben rendezett nagyszabású akadémiai tudományos konferencia témaválasztásával („Nagy–Szerbia – igazságok, tévhitek, visszaélések”) megkísérelték a kitűzött nemzeti célok történelmi és humanitárius szempontú jogosultságát utólagosan is igazolni, és változatlan aktualitásukat tudatosítani. Az utóvédharc szellemében minősítette a belgrádi akadémiai történelmi intézet távozó igazgatója, Slavenko Terzić az 1990-es évek nagyhatalmi intervencióit kiváltó és legitimáló nagyszerb expanzív fenyegetést olyan megalapozatlan mítosznak, amely a 19. századi versengő szomszédos kisnemzeti nacionalizmusok érvrendszerében alakult ki a párhuzamosan kibontakozó szerb állam- és nemzetépítés diszkereditálására és egyidejűleg az osztrák-magyar nagyhatalmi politika eszközeként szolgált a délkelet-európai térség viszonyainak befolyásolására.²⁹

A konferenciakötetben, amelynek kiadásához Milošević bukását követő hatalomváltás után a Szerb Tudományos Akadémia már nem adta a nevét,³⁰ szerepelt egy másik hasonlóan nagyívű dolgozat „Nagy–Szerbia, hivatkozás és a vele való visszaélés Mitteleuropától a posztmodern globális birodalomig”, amely már konkretizálta a Dayton utáni negyedszázadban Kállay Béniről általánossá vált szerb ellenségkép számos lényegi alkotóelemét.³¹ Az írást brit egyetemeken végzett, az angolszász tudományos életben és média világban tevékeny történész-újságíró, Srđa Trifković jegyezte.³² A szerb nemzeti kiteljesedést Jugoszlávia felbomlása során meghíúsító hatalmpolitikai összefüggések kontinuitásának közhírhelyű megjelenítésére szerzőnk maximálisan kihasználta a public history műfaji szabadsága és szórakoztató előadásmódja minden lehetőségét. A jugoszláv dezintegráció tanulságairól készített dolgozata a gunyoros irodalmi fikció és a Balkánt érintő hatalmpolitika távlatos áttekintésének sajátos egyvelege. A nagyhatalmi befolyás jelentőségének és

folyamatosságának érzékeltetésére a legendás Orient expreszsen elképzelt Konstantinápoly–Bécs társasutazás panoptikum-szerű színházi jelenetében az elmúlt másfél évszázad történelméből vonultatott fel a szerbségnek végzetesen ártó négy olyan személyiséget, akiket narratívája szerint egyetlen közös érintkezési pont, a térség permanens veszélyforrásának kikiáltott nagyszerb hegemonizmus elleni küzdelem hozott össze. Az elsőosztályú vonatfülkében németül tanácskozó előkelő négyesből ironikusan emelte piedesztálra az európai művelt értelmiségi mintapéldányát, az arisztokratikusan halkszavú diplomatát és Balkán-szakértőt, egyben Habsburg-hű tüzes magyar hazafit, gróf (sic!) Kállay Bénit, aki szellemi fölényével diszkréten moderálta két elvbarátnak kinevezett utastársa szélsőségeit. Az egyik a 19. századi nagyhorvát gondolat szerbofób apostola Antun Starčević (1823–1896), a haza atyja, akit a második világháború alatti totalitárius Független Horvát Állam szellemi előfutárai közé sorolt. A másik szintén horvát utastársa még csak nagy jövő előtt állt, hiszen a hatalomvágyó újdonsült Komintern-ügynök nem kisebb kapacitást, mint Josip Broz (Tito) személyét takarta. A magyar nemes elegáns fellépése és a szerb nemzeti egyesülést megbontó ötletes kezdeményezése, a boszniai állami önállóság és az ottani mesterséges nemzet létrehozásának terve, a horvát kommunista nemzetközi kalandoron kívül, valóságosan lenyűgözte az egyetlen női társutast, Madeleine Albright, leánykori nevén Maria Jana Korbelova (1937–2022) amerikai külügyminisztert. A washingtoni diplomácia vezetője az ezredvégen a virtuális Nagy-Szerbiával történt leszámolása során már nem csupán elősegítette Kállay boszniai koncepciójának megvalósulását, hanem Koszovó elszakadását előkészítő NATO légiháborúval fitogtatta a globális birodalmi érdekérvényesítés brutális eszköztárát. Kállayt ezért feszélyezte a prágai születésű, gyermekkorát Belgrádban töltő nagyszony hangos, öntelt magabiztossága, amit felismerhető kázar származásának tulajdonított, mert nem volt tőle teljesen idegen a bécsi fekete-sárga felső körök szokványos antiszemitizmusa. Miután a vonat elhagyta Szerbiát, s utasai civilizált világba érkezve megkönnyebbülten fellélegeztek, szerzőnk színházi narrátorból történésszé változott és megvonta a nagyszerbizmusról lezajlott diskurzus történelmi mérlegét és következményeit.³³

Trifković átfogó történelmi elemzése Kállay Béni tudományosan felépített stratégiáját a nagyszerb törekvések megfékezésére, egyrészt a dunai kettős monarchia máig dinamikus ható szellemi örökségének nyilvánította, másrészt pedig a német újraegyesítés révén föléledt Közép-Európa-eszme szerkesztőelemei közé sorolta, amelyek végső soron megalapozták a szovjet kommunista rendszert felváltó posztmodern globális birodalmak, az Európai Unió és az Egyesült Államok hegemoniális befolyását a délkelet-európai térségben. Megítélése szerint az európai államközösséget a jugoszláv átrendeződés során domináló Németország lényegében a Kállay stratégia dunai, közép-európai változatát érvényesítette, amikor a szerb nemzeti szempontok és érdekek tudatos negligálásával ismerte el Szlovénia, Horvátország és Bosznia-Hercegovina

29 Slavenko Terzić: Аустроугарски мит о „Великој Србији“ и његова модерна употреба. In: Василије Ђ. Крестић – Марко Недић (Уредници): Велика Србија: истине, заблуде, злоупотребе. Зборник радова. Београд 2003. 315–328. Sundhaussen. Н.: Jugoslawien i. m. 344., 357–364., 368–373.

30 Василије Ђ. Крестић: О САНУ и њеном председнику. [Кözzétéve: 2021. jan. 30.] Lásd: Стање ствари. <https://stanjestvari.com/2021/01/30/vasilije-krestic-o-sanu-i-njenom-predsedniku/>

31 Срђа Трифковић: Употреба и злоупотреба „ Велике Србије „ од Мителеуропе до постмодерне глобалне империје. In: Василије Ђ. Крестић – Марко Недић (Уредници): Велика Србија i. m. 275–286.

32 A jugoszláv állami átrendeződés kezdetétől Trifković londoni lakhelyéről többször párhuzamosan töltött be hazájában politikai tanácsadói háttérszerepet, amellyel a boszniai szerb köztársasági kormány, majd a jugoszláv-szerb elnök Vojislav Koštunica nyugati eligazodását segítette. Emellett 1999 óta folyamatosan az amerikai konzervatív *Chronicles Magazine* politikai és irodalmi folyóirat külügyi rovatának szerkesztője, 2012 óta a Banja Lukai Egyetem nemzetközi kapcsolatok történetének professzora, és 2020-ban lett a Honvédségi Szemle szerkesztőbizottságának tagja. <https://kiadvany.magyarhonvedseg.hu/wp/2020/08/06/srda-trifkovic-phd/>

33 С. Трифковић: Употреба и злоупотреба i. m. 275–277.

állami függetlenségét. A Kállay-szellemiség tartós kisugárzását pedig azzal bizonyította, hogy a kommunista Tito is belőle merítette a jugoszláv föderáció stabilitását fenyegető szerb túlsúly megelőzésére a boszniai muszlim nemzet 1974. évi alkotmányos elismerését, amely aztán a közép-európai gyökerű Madeleine Albright személyén keresztül épült be a mai nyugati világ poszt nacionális globális imperializmusának hatalmpolitikai gyakorlatába.³⁴

Az iszlám radikalizmust elemző angol könyveivel nemzetközi hírnevet szerzett, s a Banja Lukai Egyetem professzorságát is elnyert Trifković közel két évtized elteltével, 2020–2021-ben számos szerb lapban közreadott nagyhatású esszéjében és televíziós előadásában ismételt felelevenítette a korábban csak sejtetett tézist, hogy lényegében Kállay Béni és Josip Broz (Tito) szerbellenes beállítottsága és a boszniai muszlimokat favorizáló tevékeny etnikai „mérnökösödése” teremtette meg a daytoni Bosznia-Hercegovina létrehozásának szellemi előfeltételét. A negyedszázados önálló államiság permanens válságsorozatából merészen le is vonta a következtetést, hogy a Kállay-Broz (Tito) páros mesterséges indentitás tervezésének eredményére, a boszniai integralizmusra épült mai bosnyák-horvát-szerb államképződmény életképtelen, hiszen egyfajta mini-Jugoszláviaként örököltette át mindazokat nemzeti feszültségóccokat, amelyek az elődállam felbomlásának katalizátorai voltak. Belső kohézió hiányában a fennmaradása ily módon kizárólag a létrehozó védhatalmak támogatásának függvénye, amely a boszniai szerbek számára szerinte egyidejűleg jelenti a nemzeti közösségi jogok korlátozásának veszélyét és a különválás, a Szerbiával történő egyesülés perspektivikus lehetőségét.³⁵

A kettős alternatíva, a boszniai szerbség fenyegetettségének és a szeparáció, a Szerbiával való egyesülés esélyének tudatosítása jegyében, 2018-tól a Republica Srpska történelmi emlékezetét célzatosan alakító könyvek sorozata jelent meg, amely a Banja Lukai Egyetem immár emeritussá élemedett közgazdász professzora, Jovan B. Dušanić névéhez fűződött. A boszniai szerbek 19. századi sorsát tárgyaló hétszáz oldalas áttekintés első változata teljes egészében dokumentálta a Kállay-Broz (Tito) tengely hagyományának folytonosságát.³⁶ Később újabb könyvvé formálta annak egyik fejezetét „Kállay Béni Bosznia koronázatlan királya” címmel, hogy még erőteljesebben indoktrínálja szerbellenes kormányzatának máig ható jelentőségét. A public history stílusában írott népszerűsítő könyveket a széles olvasóközönségnek rendszeresen bemutató, szintén banja lukai emeritus politológus professzor, Nenad Kecmanović ennek az időtlenül érvényesülő jelenségnek a tudományos megnevezésére alkotta meg a „Kalajevština” azaz a Kállay-szellemiség fogalmát, amelynek tartalmát a következőképpen definiálta: „A Kállay-szellemiség a

katolikus Nyugat mindent túlélő stratégiája, az Una és a Drina közötti szerbség egyesülésének megakadályozására Szerbiával és a Balkánon a szerbek által érvényesülő orosz befolyás meghiúsítására, amely az új idők szellemében ismételt formában jelentkezik.”³⁷

Kállay Béni emlékpontok Szarajevó építészeti örökségében

Kállay Béni aktuálpolitikai vetületekkel terhelt boszniai országos emlékezetében szinte teljesen elsikkadtak alapvető kormányzati törekvéseinek eredményei, amelyek a technikai civilizáció meghonosításával segítettek elő az együttélés kultúrájának elterjedését a vallási, nemzeti ellentétektől szabdalat helyi társadalomban. Korábbi pest-budai tapasztalatai alapján nem volt kétsége afelől, hogy az orientális Szarajevó korszerű tartományi fővárossá, meghatározó gazdasági-kulturális központtá alakulásának előfeltétele vasúti elérhetőségének kiépítése, városi tömegközlekedésének megalapozása és a lakosság merev, konfesszionális elkülönülését lebontó közösségi terek kialakítása. Kevésbé ismert, hogy az 1860-as évek első felében örök egyetemistaként Pest-belvárosi legénylakásából nem csupán szemtanúja, passzív szemlélője volt a magyar főváros nyugati példák nyomán kibontakozó urbanisztikai felzárkóztatásának, többek között a Széna piactól (ma Kálvin tér) – a távolsági vasúti indóházat érintő – Újpestre vezető lóvasút megépítésének, hanem tevékeny részt vállalt a mindmáig legfontosabb budapesti kulturális, művelődési közösségi tér, a Városliget első természettudományos létesítménye, az Állatkert létrehozásában. Az alapításra szerveződő részvénytársulat összejövetelén, 1863 nyarán, öt választották az egyik operatív szakbizottmány elnökének, amely többek között Szabó József (1822–1894) geológus, ásványtani professzor, Ybl Miklós (1814–1891) építész és Thaisz Elek (1820–1892) rendőrfőkapitány közreműködésével tette meg javaslatát a városligeti helyszín kiválasztására és építészeti kivitelezésre.³⁸ Ilyen előzetes élmények és impulzusok hatására természetes, hogy már boszniai kormányzatának kezdetén az első adandó alkalommal felkarolta a sarajevói civilizációs fejlettségi fáziskülönbség kiegyenlítésére a kötöttpályás közlekedés kiépítését a városi utasforgalom és áruszállítás lebonyolítására és térszerkezeti újításaival kezdeményezte a városképet meghatározó közösségi terek kialakítását, amelyeket a lokális kollektív emlékezet változatlanul két évtizedes minisztersége maradandó eredményeként tart számon.

Időrendben a sarajevói lóvasút megépítése és villamos vontatásra történt gyors átállítása tekinthető az első olyan emlékezeti helynek, amely szinte teljes egészében Kállay Béni közös pénzügyminiszteri pozíciójából fakadó személyes döntéshozatal következményeként valósult meg. Amikor a legfelső hadvezetés a Boszna-folyó völgyén át 1882 őszén

34 С. Трифковић: Употреба и злоупотреба i. m. 278–284.

35 Srđa Trifković: Identitetski inženjering – od Osmanlija do danas. [Közzétéve: 2020. márc. 3.] Lásd: Novi Standard. <https://standard.rs/2020/03/03/identitetski-inzenjering-od-osmanlija-do-danas/> – Срђа Трифковић: Калајевом стварању босанске нације. [Közzétéve: 2021. nov. 9.] Lásd: YouTube, SRPSKA RTV csatorna. https://www.youtube.com/watch?v=x-Bm6yN_EIAs

36 Јован Б. Душанић: Срби Босне и Херцеговине: у XIX веку: борба за слободу и уједињење. Београд 2018.

37 Ненад Кеџмановић: Калајевштина и данас влада у Босни и Херцеговини. [Közzétéve: 2019. máj. 9.] Lásd: <https://catenamundi.rs/vidici/kalajevstina-i-danas-vlada-u-bosni-i-hercegovini/>

38 Sürögny, 1863. július 15. 1–2. (Napi újdonságok.)

megteremtette Szarajevó stratégiai fontosságú keskeny nyomtávú összeköttetését a Monarchia vasúthálózatával, a pályaudvart katonai biztonsági szempontok miatt a városközponttól több mint három kilométerre helyezték el. Kállay a városi politikai és gazdasági elit paritásosan összehívott képviselőivel egyeztetve és a Monarchia katonai döntéshozóit meggyőzve két év alatt készítette elő a városközpontot a pályaudvarral összekötő lóvasút finanszírozásának delegációs jóváhagyását, terveinek kidolgozását, amelyet négyhavi szervezett kivitelezési munkálatok után 1885. január elsején adtak át a forgalomnak. Egyedi technikai megoldásai közé tartozott a távolsági vasúttal azonos nyomtáv alkalmazása, amely lehetővé tette az áruszállító vagonok átrakodás nélküli eljuttatását a városi felhasználók közelségébe.³⁹ A személyzet viselkedéskultúráját a tisztességes öltözködés mellett olyan részletes előírások szabályozták, hogy a kocsisok és kalauzok lehetőleg szolgálatban nem lehetett pálinka vagy fokhagyma illata. Noha a kötőpályás városi közlekedés Szarajevóban jelentős késedelemmel honosodott meg, a villamos vontatásra való áttérés 10 évvel később viszont már teljes szinkronban zajlott a monarchiai nagyvárosai modernizációval. Az országos és tartományi fővárosok sorában Prágát, Budapestet és Zágrábot is megelőzve – indult el 1895-ben az öt és fél kilométerre meghosszabbított pályán az elektromos hálózat által működtetett szarajevói villamos. Az üzemeltetést biztosító villanytelep az európai technikai fejlődés élvonalába tartozott, mert egyidejűleg oldotta meg a városi közlekedés és közvilágítás áramellátását. Kállay döntése alapján az állami beruházásban épült áramfejlesztő telep generátorait a német Siemens cégcsoport, míg a meghajtó gézgépeket a budapesti Láng Gépgyár szállította.⁴⁰

A helyi közlekedés korszerűsítésével párhuzamosan kezdett hozzá Szarajevó közeli vonzaskörzetében a termálforrásokban gazdag Ilidža római és oszmán hagyományokra visszanyúló fürdőkultúrájának revitalizációjához. Alig több mint fél évtized alatt jelentős állami beruházásokkal külföldi látogatókat is vonzó színvonalas fürdőhelyet alakított ki, amelynek szolgáltatásai, idegenforgalmi attrakciói segítették elő a szarajevói polgárság Monarchiához fűződő új identitásának és önálló országtudatának kialakítását. A várost 1890-től vasút kötötte össze a fürdőhellyel, ahol az általa kiválasztott cseh építész, Karel Pánek (1860–?) irányításával és tervei alapján hatalmas, természetes parkban újult meg a kád- és medencéfürdő és épült fel a turisták fogadására három elegáns szálloda, amelyek az *Austria*, *Hungaria* és *Bosnia* nevet kapták. Az új létesítményektől három kilométeres erdei ösvény vezetett az országnak nevet adó Bosna folyó kultikus forrásvidékére. A május közepétől négy hónapig tartó nyári fődényben az 1890-es évektől gyakran rendeztek lóversenyeket, amelyeknek magas versenydíjai nemcsak a külföldi futtatókat vonzották, hanem a helyiek is tömegesen látogatták az eseményt.⁴¹

39 Die K. K. Bosna-Bahn in ihrer Entwicklung 1878–1888. Sarajevo 1889. 36–42.

40 Schrek Katalin – Binder Tamás: Epizódok a magyar-bosznia-hercegovinai kapcsolatok történetéből. In: Bosznia–Hercegovina i. m. 260–262.

41 Heinrich Renner: Durch Bosnien und Hercegovina kreuz und quer. Wanderungen. Berlin 1897. 106–121.

A fürdőhely és rendezvényei révén így olyan közösségi kommunikációs tér formálódott, amely oldotta a boszniai társadalom merev konfeszionális elkülönülését. Ebben folyamatban kiemelt szerepe volt Kállay Béni felesége, Bethlen Vilma grófnő rendszeres és huzamos nyári ilidžai tartózkodásainak, amelyek során megjelenésével a fürdő és a lóversenypálya férfiaktól elkülönített szektorában mintát adott főként a muszlim, de a keresztény nőknek is elszigeteltségükből a nyilvános térbe történő kimozdulásra.⁴²

Kállay Béni városi térszerkezetet érintő kezdeményezései közül kiemelkedő jelentőségű a központi városrészekben hiányzó zöld felület növelésének felvetése, a később róla elnevezett Kállay sétány megvalósulásának elindítása, amelyet a várost átszelő, árvizeivel súlyos károkat okozó Miljačka folyó jobb partján, a kopár partszakasz hasznosítására személyes jelenlétében jelöltek ki 1897-ben, az általa következetesen véghez vitt ármentesítés befejezése után. A széles sétaút és hársfákkal való szegélyezése 1903-ban bekövetkezett halálakor még nem készült el teljesen. Augusztusban mégis megnyitották a forgalom előtt, s a teljes partszakaszt a város szerb alpolgármestere és leggazdagabb polgára, Petro T. Petraki Petrović (1833–1906) javaslatára nevezte el a képviselőtestület Kállay promenádnak.⁴³ A sétány teljes kiépítése csak 1917-ben fejeződött be, amelyet az impériumváltás után 1919-ben az első világháborúban győztes koalíció vezető hatalma, az Egyesült Államok elnöke, Thomas Woodrow Wilson (1856–1924) után kereszteltek át *Vilsonovo šetalište*-nek. A sétány az első Jugoszlávia felbomlása után a Független Horvát Állam kötelékében 1941–1945 között az olasz védhatalom vezére, Mussolini nevét viselte. 1945 után visszatértek a Vilsonovo šetalište elnevezéshez, de az el nem kötelezett országok mozgalmának élére került második Jugoszlávia arab partnereinek érzékenysége miatt Szarajevó egyik legjelentősebb és legszebb utcájának a nevét 1960-ben Ifjúsági sétányra cserélte.⁴⁴ A városi utcanevek megújítását Szarajevó 1993. évi ostroma idején tárgyaló városi képviselőtestületben felmerült az eredeti, első közterületi elnevezéshez való visszatérés gondolata, de a nagytekintélyű bosnyák történész, Enver Redžić (1915–2009) érveinek hatására, hogy csak az óceánon túlról várható Bosznia-Hercegovina területi integritásának garantálása, harmadszor is a Vilsonovo šetalište névváltozat mellett döntöttek.⁴⁵

Bosznia-Hercegovina Országos Múzeumának 1888. évi alapítása és a városképet meghatározó 1913-ban felavatott emblematikus épülete a legfontosabb szarajevói emlékhely, amely koncentráltan tükrözi Kállay Béni művelődéspolitikájának eredményeit, s az előcsarnokban az ország nyelvén latin és cirillbetűs emléktáblák méltatják érdemeit. Az Országos Múzeum állami alapítása a korábban szerveződő civil múzeumi egylet alapvető törekvéseit valósította meg, amikor

42 Bosnyákországból. Nemzet, reggeli kiadás, 1895. július 12. 2.

43 Eröffnung der Kállay-Promenade. Agramer Zeitung, 1903. szeptember 3. 5.; Prica o nastanku Vilsonovog šetališta. [Közzétéve: 2023. aug. 19.] Lásd: Raport. <https://raport.ba/prica-o-nastanku-vilsonovog-setalista-inspiracije-pjevacima-aleje-ljubavi-i-najljepjih-uspomena>

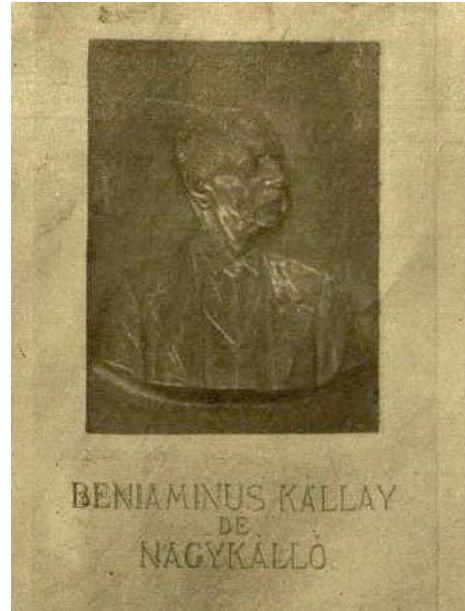
44 *Alija Bejtović*: Ulice i trgovi Sarajeva: topografija, geneza i toponimija. Sarajevo 1973. 288.

45 Dževad Juzbašić (1929–2024) akadémikus szíves közlése.

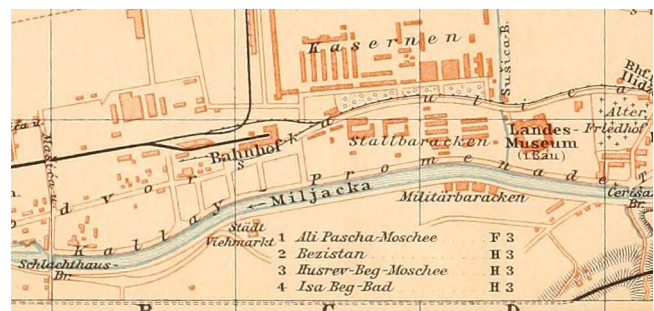
egyfelől megvédte a kincsvadász kalandoroktól az ország rendkívül gazdag feltáratlan régészeti örökségét, másfelől hozzájárított tudományos felméréséhez, a rendszeres szakszerű ásatásokhoz és a leletek muzeális megőrzéséhez. A múzeum működéséhez európai színvonalú anyagi, technikai feltételek társultak, és a kezdetektől rendelkezett az ország nyelvén és a külföld tájékoztatására párhuzamosan németül is megjelenő szakfolyóirattal. Helyi szakemberek hiányában a múzeumi szakszemélyzet többségét Horvátországban asszimilálódott bajor és cseh bevándorlók leszármazottai alkották, akiknek Kállay halála után bizalmasa, a boszniai tudományos ügyeket bécsi minisztériumi másodállásban intéző történész-levéltáros, Thallóczy Lajos nyújtott tartósan politikai védernyőt. Közös pénzügyminiszeri utódához, Burián Istvánhoz is ifjúkori barátság fűzte, s így mindvégig napirenden tartotta a korszerű szarajevói múzeumi célépület ügyét, és helyszínének szimbolikus kiválasztását, amelynek tájolója a Kállay promenádhoz igazodott. A négy pavilonos épületet Kállay boszniai cseh gárdájának kiemelkedő építész, Karel Pařík (1857–1942) tervezte, aki ezúttal nem követte a szarajevói osztrák-magyar hivatali épületek szokványosan orientalizáló megoldásait, hanem a neoreneszánsz elrendezés és stílusjegyei a kétnevű ország középkori európai múltját és jelenkori irányultságát jelképezték.

A múzeum 1913. évi megnyitásakor az alapító emlékezére két képzőművészeti alkotást, a már említett latin és cirill feliratú márványtáblát és az arcképét formázó domborművet helyezték el az előcsarnokban. Az utóbbiról csak jelen tanulmányunkhoz végzett kutatások során szereztünk tudomást. Az alkotásokat a többszöri impériumváltások forgatagában ugyanis közel egy évszázadra eltűntették a nyilvánosság elől. Amikor 2002-ben Kállay Béni halálának közelgő centenáriuma életrajzi film készült monarchiai pénzügyministerségéről, a szarajevói múzeumi forgatáskor Erdőss Pál (1947–2007) filmrendező társaságában rákérdeztünk a márványtáblák esetleges meglétére, s Dženana Buturović (1934–2012) igazgató asszony rövid idő alatt előkerestette azokat felvételezésre. A forgatás után meghívására leültünk vele bosnyák módra süvegucukorral tálalt élvezetes kávézásra, s így alkalmunk nyílt diszkréten megjegyezni, hogy az előcsarnokban talán még lenne hely a táblák visszahelyezésére. A szemem cinkosan felcsillant, s csak annyit mondott, hogy örömmel megteszi, hiszen már nem kockáztat semmit, mert egy év múlva nyugdíjba vonul. Azt is elárulta, hogy Kállay Béni tudományos és politikusi teljesítményének őszinte tisztelője, s mindjárt le is emelte három levelét a polcra. Igéretét megtartotta, s rokonszenvének jeleként, ha a budapesti meghívásnak a kora miatt már nem is tudott eleget tenni, előadását elküldte a 2003. évi centenáriumi akadémiai Kállay családtörténeti konferenciára. A fenti eset alapján joggal feltételezhető, hogy a most felfedezett, latin nyelven feliratozott Kállay Béni dombormű bizonyosan valahol a szarajevói múzeumi raktárakban porosodik. A mellékelt képen látható műalkotást egyébként Thallóczy Lajos kezdeményezésére egykori munkatársai és tisztelői adakozásából állították fel. Arcvonalait korának képzőművészeti élvonalába tartozó, sokoldalú szobrász, Tóth István (1861–1934) mintázta, aki Thallóczy magyar történelmi

társulati elnöksége alatt több tudós történész köztéri szobrárt, emlékművét készítette el vagy restaurálta.⁴⁶ Kállay Béni emlékezetét ápoló személyiségek összefogásának és helyszíni baráti tájékozódásának lehetne eredménye a dombormű méltó helyének megtalálása a szarajevói múzeumi nyilvános térben.

2. kép – Kállay Béni szoborportréja, amely az Országos Múzeum fogadócsarnokát díszítette

3. kép – A Kállay promenád földrajzi elhelyezkedése Szarajevóban

4. kép – Az Országos Múzeum ma

⁴⁶ Kállay Béni emléktáblája. Pesti Napló, 1913. október 2. 13.; Szokolay Kornél: A bosnyák múzeum új otthona. Vasárnapi Újság, 1914. január 4. 10–11.